

آداب و فرهنگ سفر

(رشته مدیریت جهانگردی)

دکتر طاهره شالچیان

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و کمک‌درسی (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب کتاب

بازده	پیشگفتار
سیزده	مقدمه
۱	فصل اول. فرهنگ و اخلاق ارتباطات
۱	مقدمه
۲	هدف کلی
۲	هدف‌های رفتاری
۳	۱-۱ نقش اخلاق در ارتباطات
۴	۲-۱ اهمیت رفتارهای اخلاقی
۶	۳-۱ راه‌های رسیدن به فضیلت‌های اخلاقی
۶	۱-۳-۱ خودشناسی
۷	۲-۳-۱ کنترل نفس
۷	۴-۱ انواع رفتار انسان از نظر دانشمندان
۸	۱-۴-۱ رفتارهای ارادی
۸	۲-۴-۱ رفتارهای غریزی
۸	۳-۴-۱ رفتارهای عاداتی
۸	۴-۴-۱ رفتارهای انعکاسی
۸	۵-۴-۱ رفتارهای فطری
۸	۶-۴-۱ رفتارهای عاطفی
۸	۷-۴-۱ رفتارهای اخلاقی
۹	۵-۱ هنجارها و استانداردهای اخلاقی
۱۰	۶-۱ رابطه فرهنگ و ارتباطات در سفر
۱۱	۱-۶-۱ ارتباط با خدا
۱۳	۲-۶-۱ ارتباط با خود
۱۵	۳-۶-۱ ارتباط با جامعه

۱۸	۷-۱ نقش ارتباطات در زندگی
۱۸	۱-۷-۱ ارتباطات براساس سلسله مراتب نیازها
۲۰	۲-۷-۱ ارتباطات براساس روابط انسانی
۲۲	۳-۷-۱ ارتباطات بر مبنای اصول اخلاقی
۲۶	۴-۷-۱ ارتباطات براساس روابط ایمانی
۳۵	۵-۷-۱ ارتباطات ممنوعه
۳۷	فصل دوم. فرهنگ و آداب معاشرت
۳۷	مقدمه
۳۸	هدف کلی
۳۸	هدف‌های رفتاری
۳۹	۱-۲ نقش معاشرت در حسن ارتباطات
۳۹	۱-۱-۲ تعریف معاشرت
۴۰	۲-۲ اصول معاشرت در جامعه
۴۱	۳-۲ تعریف اصول معاشرت
۴۲	۴-۲ جلوه‌های آداب معاشرت
۴۲	۵-۲ مکارم اخلاق در معاشرت
۴۲	۱-۵-۲ عزت نفس
۴۳	۲-۵-۲ آزادگی
۴۳	۳-۵-۲ رازداری
۴۳	۴-۵-۲ رعایت نوبت و حق دیگران
۴۳	۵-۵-۲ اطعام به فقرا
۴۴	۶-۵-۲ جبران نیکی‌ها
۴۴	۷-۵-۲ بردباری و مدارا
۴۴	۸-۵-۲ حفظ دوستی‌ها
۴۵	۶-۲ شاخص‌های معاشرت با دیگران
۴۵	۱-۶-۲ آیین معاشرت
۵۲	۲-۶-۲ آیین گفتگو
۶۵	فصل سوم. فرهنگ و آیین مهمانی و میزبانی
۶۵	مقدمه
۶۶	هدف کلی
۶۶	هدف‌های رفتاری
۶۷	۱-۳ تاریخچه مهمان‌نوازی
۶۹	۲-۳ فضیلت مهمان‌داری
۷۰	۳-۳ اخلاق مهمان‌داری
۷۱	۴-۳ احکام مهمان‌داری
۷۲	۱-۴-۳ حالت اول: احکام سفر مسلمانان به کشورهای غیراسلامی
۷۵	۲-۴-۳ حالت دوم: احکام مهمان غیرمسلمان.
۷۶	۵-۳ وظایف مهمان
۸۱	۶-۳ آداب معاشرت با مهمانان خارجی
۸۲	۷-۳ آداب میزبانی در هتل

۸۴	۱-۷-۳ نقش روابط عمومی در هتلداری
۸۹	۸-۳ توصیه‌های لازم برای بهبود امور هتل‌ها
۸۹	۱-۸-۳ وظایف کارکنان هتل
۹۰	۲-۸-۳ روش‌های حسن ارتباط با مهمان
۹۱	۳-۸-۳ آداب پوشش و لباس
۹۴	۴-۸-۳ آداب استقبال و بدرقه مهمان
۹۵	۵-۸-۳ آداب تهیه سوغات و هدیه دادن
۹۷	۶-۸-۳ آداب غذاخوردن و حضور در رستوران
۱۰۱	فصل چهارم. مبانی گردشگری از دیدگاه قرآن و مستندات روایی
۱۰۱	مقدمه
۱۰۲	هدف کلی
۱۰۴	هدفهای رفتاری
۱۰۳	۱-۴ اهداف سیر و سفر
۱۰۴	۲-۴ فواید و بهره‌های گردشگری
۱۰۵	۱-۲-۴ خداشناسی
۱۰۵	۲-۲-۴ خودشناسی
۱۰۶	۳-۲-۴ پندآموزی
۱۰۶	۴-۲-۴ پیوند با تاریخ
۱۰۷	۵-۲-۴ سلامت جسم و جان
۱۰۸	۶-۲-۴ دستیابی به منابع علمی
۱۰۹	۷-۲-۴ صبر و شکیبایی
۱۰۹	۸-۲-۴ کسب تجربه
۱۱۰	۳-۴ جایگاه سیر و سفر در واژه‌های قرآنی
۱۱۰	۱-۳-۴ سیر
۱۱۱	۲-۳-۴ سفر
۱۱۳	۳-۳-۴ سیاحت
۱۱۴	۴-۳-۴ هجرت
۱۱۶	۵-۳-۴ نفر
۱۱۶	۶-۳-۴ عروج
۱۱۸	۷-۳-۴ رحل و رحله
۱۱۹	۸-۳-۴ سری
۱۱۹	۹-۳-۴ ضرب
۱۲۰	۱۰-۳-۴ ذهب
۱۲۰	۱۱-۳-۴ جاء
۱۲۲	۴-۴ ضرورت سیر و سفر به استناد آیات قرآن
۱۲۲	۱-۴-۴ تأکید مستقیم بر انجام سفر
۱۲۵	۲-۴-۴ توصیه‌های غیرمستقیم قرآن به سفر
۱۲۸	۵-۴ سیر و سیاحت به استناد روایات
۱۳۰	۶-۴ سیر و سفر براساس احکام شرعی
۱۳۰	۱-۶-۴ سفرهای واجب
۱۳۰	۲-۶-۴ سفرهای مستحب

۱۳۱	۳-۴ سفرهای مباح
۱۳۱	۴-۴ سفرهای مکروه
۱۳۱	۵-۴ سفرهای حرام
۱۳۷	فصل پنجم. ابعاد و انواع سفر و گردشگری
۱۳۷	مقدمه
۱۳۹	هدف کلی
۱۳۹	هدف‌های رفتاری
۱۴۰	۱-۵ سیر و سفر و ابعاد آن
۱۴۰	۱-۱-۵ بعد ظاهری سفر
۱۴۲	۲-۵ انگیزه‌های سفر و گردشگری
۱۴۲	۱-۲-۵ انگیزه کنجکاوی
۱۴۲	۲-۲-۵ انگیزه ارتباط
۱۴۳	۳-۲-۵ سایر انگیزه‌ها
۱۴۳	۳-۵ انواع سفر و گردشگری
۱۴۴	۱-۳-۵ سفر و گردشگری بر مبنای هدف
۱۶۶	۲-۳-۵ گردشگری بر مبنای شرایط سنی
۱۶۸	۴-۵ توصیه‌های پیشوایان دینی بر آداب سفر
۱۶۹	۵-۵ دیدگاه عرفانی دانشمندان ایرانی درباره سفر
۱۷۵	فصل ششم. اثرات گردشگری بر عناصر جامعه
۱۷۵	مقدمه
۱۷۷	هدف کلی
۱۷۷	هدف‌های رفتاری
۱۷۸	۱-۶ توریسم یا گردشگری معاصر
۱۷۹	۲-۶ توریسم و مؤلفه‌های گردشگری
۱۷۹	۱-۲-۶ جهانگردی یا گردشگری
۱۷۹	۲-۲-۶ جهانگرد یا گردشگر
۱۷۹	۳-۲-۶ گردشگر یک‌روزه
۱۷۹	۴-۲-۶ دیدارکننده
۱۷۹	۵-۲-۶ مسافر
۱۸۰	۳-۶ مکانیزم صنعت گردشگری
۱۸۰	۱-۳-۶ چندشکلی
۱۸۰	۲-۳-۶ چندمسئله‌ای
۱۸۰	۳-۳-۶ چندرشته‌ای
۱۸۰	۴-۳-۶ چندبخشی
۱۸۰	۵-۳-۶ چندفرهنگی
۱۸۰	۴-۶ حوزه‌های گردشگری
۱۸۱	۱-۴-۶ مسافرت‌های داخلی
۱۸۱	۲-۴-۶ مسافرت‌های درون‌مرزی
۱۸۱	۳-۴-۶ مسافرت‌های برون‌مرزی
۱۸۱	۴-۴-۶ مسافرتین ورودی

۱۸۱	۵-۴-۶ مسافریں ملی
۱۸۱	۶-۴-۶ مسافرت‌های بین‌المللی
۱۸۲	۵-۶ زمینه‌ها و اثرات گردشگری
۱۸۲	۱-۵-۶ اثرات فرهنگی
۱۸۳	۲-۵-۶ اثرات اجتماعی
۱۸۴	۳-۵-۶ اثرات اقتصادی
۱۸۶	۴-۵-۶ اثرات سیاسی
۱۸۷	۶-۶ ابعاد سیاسی، فرهنگی و اجتماعی سفرهای زنان
۱۸۸	۷-۶ آسیب‌شناسی سفر
۱۸۹	۶-۷-۱ طولانی‌بودن
۱۸۹	۶-۷-۲ اجتناب‌ناپذیربودن
۱۸۹	۶-۷-۳ پرخطر و دشواربودن
۱۹۰	۸-۶ فرهنگ امداد در گردشگری
۱۹۲	۹-۶ آموزه‌های سیر و سفر
۱۹۵	۱۰-۶ نقش‌آفرینی سفر با معرفی الگوها
۱۹۷	۱۱-۶ نقش قصص و داستان‌ها در ترغیب گردشگری
۱۹۸	۱۲-۶ سفرها و سفرنامه‌ها
۱۹۹	۶-۱۲-۱ سفرنامه ابن عساکر.
۱۹۹	۶-۱۲-۲ سفرنامه یاقوت حموی
۲۰۰	۶-۱۲-۳ سفرنامه ابن بطوطه
۲۰۱	۶-۱۲-۴ سفرنامه ناصر خسرو قبادیانی
۲۰۵	۱۳-۶ نتایج بحث و مهم‌ترین راهبردها
۲۰۵	۱۴-۶ ارزیابی آثار مثبت و منفی گردشگری
۲۰۶	۶-۱۴-۱ اثرات مثبت صنعت جهانگردی
۲۰۷	۶-۱۴-۲ آثار منفی گردشگری
۲۰۸	۶-۱۴-۳ راهبردهای مهم
۲۱۳	پیوست‌ها
۲۱۵	خودآزمایی‌ها از فصول شش‌گانه کتاب
۲۲۹	منابع

پیشگفتار

کتاب حاضر مجموعه‌ای از دانش و تجربیات سفر دوستان و صاحب‌نظران امور گردشگری است که متبرک و مستند به پشتوانه قرآنی و ولایی شده است. تاریخچه این اثر از ارائه یک مقاله در سمینار سراسری در سال ۱۳۷۳ آغاز گردید. مقاله فوق مورد تأیید اندیشمندان و هیأت محترم داوران قرار گرفت و نیز از سوی مسئولین وقت، مورد تقدیر و مطالب آن به چاپ رسید. بعدها با مطالعه دقیق‌تر آیات ذی‌ربط قرآن و کتب تفسیر و به عبارتی مطالعه دقیق کتابخانه‌ای و مراجعه به منابع دست اول و مصاحبه با صاحب‌نظران و متخصصین گردشگری، به تکمیل دانسته‌ها و تدوین بایسته‌ها پرداخته شد. در نتیجه این مطالب ابتدا در قالب رساله‌ای، تحت عنوان گردشگری از دیدگاه قرآن عرضه و سپس با تکمیل اطلاعات، کتابی با عنوان اخلاق در جهانگردی در سال ۱۳۷۹ به چاپ رسید. نکته مهم کتاب فوق، وجود معجم المفهرسی با ۱۵۰ آیات کریمه قرآنی مرتبط با سیر و سفر بود. اما طبع پرشور و علاقه وافر، برای به کمال رساندن محتوای این اثر و جنبه آموزشی نمودن مطالب آن همچنان ادامه داشت، تا این‌که تصمیم بر ارائه کتاب درسی جهت دانش‌پژوهان دانشگاهی و دوستداران سیر و سیاحت گرفته شد، با این هدف که هرمسافری با شناخت بیشتر از فلسفه سفر و آگاهی از تأکید و اوامر الهی، ائمه اطهار علیهم‌السلام و بزرگان دین و دانشمندان برانجام این حرکت مهم به سیر و سیاحت پردازد، و این انگیزه دیگری برای تألیف کتاب آداب و فرهنگ سفر تحت حمایت مدیریت محترم گروه جهانگردی و ریاست معزز دانشگاه در سال ۱۳۸۵ شد.

اکنون این کتاب با بیش از پنج نوبت چاپ، به یاری خداوند، مقرر به بازنگری و تجدید نظر در شیوه تدوین و به روزرسانی برخی از مطالب و محتوای آن گردید، تا در اختیار شما دانش‌پژوهان عزیز دانشگاهی در رشته مدیریت جهانگردی قرار گیرد. در اینجا لازم است که به حکم اخلاق انسانی و اسلامی و نیز با عنایت به حدیث شریف «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ»؛ از زحمات ارزشمند و عالمانه اساتید بزرگوار جناب آقای دکتر حسن درویش و سرکارخانم هدی شکیب‌منش تشکر و قدردانی نماید.

و ما توفیقی الا بالله

طاهره شالچیان

پاییز ۱۳۹۲

مقدمه

اساساً نخستین جایگاه آدمی برای اندوختن تجربیات، محیط خانواده است. سپس او با شناختی محدود، گام به فضای وسیع جامعه می‌نهد، تا از طریق آن با مسائل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و جغرافیایی منطقه‌اش آشنا شود. اما ذهن پویا، سرشت آرمان طلب و فراگیر وی به این محدوده نیز بسنده نکرده و احساس نیاز به بررسی سوابق تاریخی و روابط بین پدیده‌ها، قیاس و تحلیل مشاهدات، او را به گشت‌وگذاری فراتر از آن ترغیب می‌کند.

سرانجام با تلاش برای کشف حقایق، درهای دانش و معرفت، بر وی گشوده می‌شود، در نتیجه برای رفع شبهات و رهایی از جهل، ترک یار و دیار نموده تا درس چگونه زیستن را از سرگذشت پیشینیان و تاریخ ملل و الگوهای موفق جهان فرا گیرد. در اینجا سخن از غفلت نیست، که سخن از انسانی است با طبع پرشور، و آرمان‌هایش در کشف و شهود؛ زیرا هوشیاری موجب کمال آدمی و عامل رشد و بالندگی است، و سیر و سلوک سالکان، آموزه راه وی؛ پس با آگاهی از منابع شناخت یعنی:

- طبیعت و آیات آفاقی؛

- انسان و آیات انفسی؛

- تاریخ و سرگذشت اقوام و ملل؛

- آثار علمی و مکتوب دیگران؛

- و با استفاده از ابزار شناخت یعنی:

• حواس؛

• تفکر و استدلال؛

• مطالعه آثار گذشتگان؛ به مطالعه مباحث:

- خداشناسی؛
- جهان‌شناسی؛
- انسان‌شناسی؛
- جامعه‌شناسی؛

پرداخته آنگاه به این حقیقت می‌رسد که خلقت همه پدیده‌های هستی هدفدار بوده و هریک جایگاه و وظایف ویژه‌ای در کائنات دارند، و نیز بررسی احوال گذشتگان مایه عبرت صاحبان خرد؛ از این روی با روحیه عرفانی روانه سفر به مقصدی آشنا، برای پیوند با طبیعت و جامعه می‌گردد، که البته طی این طریق مستلزم ارتباط و همزیستی مسالمت‌آمیز با دیگران است. اکنون مسافر باید مجهز به وارستگی اخلاقی و خوی ملکوتی شود، تا لحظاتی پربار را برای تجارب آموختنی کسب نماید، سپس در طی طریق با نمایشی از رفتار و اخلاق و فرهنگ اعتقادی خود، دیگران را مجذوب، و عامل تبلیغ مکتب اعتقادی خود شود. اینک ما راه را در مجموعه‌ای از فرهنگ و آداب سفر از دیدگاه قرآن و مکتب الهی اسلام عرضه نموده، و طی آن با توجه به سر فصل‌های مصوب رشته مدیریت جهانگردی در شش فصل به شرح و تفصیل شیوه‌های ارتباطات، آیین معاشرت، آداب مهمانی و میزبانی، مبانی گردشگری، ابعاد و انواع سفر، اثرات سیروسفر بر عناصر گوناگون جامعه می‌پردازیم.

امید است این مجموعه، تحت عنایات الهی نتایج مطلوب فرهنگی و اخلاقی را در دانش‌پژوهان و خوانندگان عزیز ایجاد و صاحبان سخن و قلم را بر آن دارد تا با انتقادات سازنده و اندیشه‌های خلاق خود نقاط ضعف را متذکر و در اصلاح آن مساعدت فرمایند.

انشاءالله

وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى

فصل اوّل

فرهنگ و اخلاق ارتباطات

إِنِّي بُعِثْتُ لِأُتِمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ

سندرك الوسايل ج ۱، ص ۱۸۷

مقدمه

اصل اخلاق در ارتباطات از جمله مباحثی است که علما و اندیشمندان زیادی درباره آن سخن گفته و یا مطالبی را به رشته تحریر آورده‌اند. عمده مطالب این مباحث شامل اخلاق اسلامی و اخلاق عمومی است. اخلاق اسلامی مبتنی بر اصول، احکام و دستورات دینی جهت برخورداری از سیره و روش صحیح زندگی و آداب معاشرت است، و اخلاق عمومی مشتمل بر رفتارها و آدابی است که برخاسته از فرهنگ جامعه بوده، و براساس عرف و عادات، رفتارهای عمومی تبیین و مورد انتظار واقع می‌شوند. ممکن است الگوهای رفتاری در جوامع مختلف متفاوت باشد. اما نکته قابل توجه این است که در تمام جوامع و مکاتب، مفاهیم اخلاقی اشاراتی بر صفات سرشتی و فضایل اخلاقی، در راستای صفات بی‌همتای الهی دارد، صفاتی که از ابتدای حیات، در نهاد هر انسانی به ودیعه گذاره می‌شود. از آنجا که رویکرد بحث ما در این فصل، فرهنگ ارتباطات و معاشرت با دیگران است، لذا در مرحله اوّل باید به معرفی نکات، هنجارها و استانداردهای اخلاقی در جهت خودسازی و اهمیت آن در حسن برقراری ارتباط با دیگران، و نیز به معرفی اصول و آداب معاشرت در زندگی روزمره پرداخته، سپس این ویژگی‌ها را با استناد به آیات اعجازانگیز قرآن، کتب تفسیر و احادیث معتبر مورد بررسی قرار داده و به صورت کاربردی ارائه نماییم.

امید است مطالعه این مطالب به مصداق آیه مبارکه مصحف شریف^۱، جنبه ذکر و پیامی گویا جهت آراستگی به زیور اخلاق نیک را دربر داشته باشد. و نیز هنگام تعاملات رفتاری سبب درک مشترک شده و بروز جلوه‌های اخلاق اسلامی را در توسعه فرهنگ رفتاری میسر نماید.

هدف کلی

آموزش شیوه‌های خودسازی از طریق خداشناسی جهت ارتباط با دیگران در سیر و سفر.

هدف‌های رفتاری

- فراگیر پس از مطالعه این فصل باید بتواند:
- اهمیت اخلاق را در زندگی تفسیر، اثرات اخلاق حسنه را با سیئه مقایسه نماید.
- نظریه دانشمندان را درباره انواع رفتارهای انسان توضیح دهد.
- رفتارهای اخلاقی را با یکدیگر مقایسه کند.
- درباره هنجارها و استانداردهای اخلاقی اظهار نظر کند.
- ارتباط انسان را با خدا در قالب الگوهای رفتاری توصیف کند.
- رابطه نفس با وجدان را مقایسه کند.
- درباره اصل ارتباط انسان با دیگران را به عنوان یک نیاز طبیعی معرفی کند.
- ویژگی روابط ایمانی را برشمرد.
- روابط انسانی را در ارتباط با دیگران توضیح دهد.
- دلایل روابط ممنوعه را تبیین کند.
- ویژگی‌هایی که به عنوان صفات اخلاقی در معاشرت با دیگران باید رعایت شود نام برده و برای هریک در حد یک عبارت توضیح دهد.
- صفات حسنه را به عنوان اصل ارتباطی فرد مسلمان ایرانی با دیگران به کار برد.
- ارتباطات اجتماعی را مبتنی بر انسان دوستی، ارشاد، هدایت و تعلیم و تربیت توضیح دهد.
- سلسله مراتب نیازهای انسان را براساس نظریه مازلو توضیح و نقد نماید.

۱. وَ ذَكَرْ فَإِنَّ الذِّكْرَ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ. (ذاریات: ۵۵)

۳ فرهنگ و اخلاق ارتباطات

- اصول مرتبط با روابط مبتنی بر اخلاق عمومی، مانند: صداقت و راستگویی، امانت‌داری، رعایت شأن و مقام انسان‌ها و حسن معاشرت را تشریح کند.
- هنگام ارتباط با دیگران، حسن معاشرت را در رفتار خود جلوه‌گر نماید.
- احساس مسئولیت را اساس ارتباطات دانسته و در برنامه‌ریزی‌ها اجرا کند.
- جایگاه به‌کار بردن شیوه اغماض و چشم‌پوشی را بیان کند.
- همدلی و همکاری داوطلبانه را با دیگران طی سفر، در رفتار خود نشان دهد.
- اصولی را که در روابط ایمانی نقش دارند برشمرد.
- از معاشرت و دوستی با شرور و نابخردان بپرهیزد.
- اهمیت پای‌بندی به قوانین و مقررات را از اصول اولیه سیر و سفر تلقی کند.

۱-۱ نقش اخلاق در ارتباطات

براساس تعاریف موجود، اخلاق مجموعه صفات نیک و پسندیده و یا خلاف آن است، که موجب بروز حالات و رفتارهای گوناگون و نیز پیدایش صفات شخصیتی و ویژگی‌های فردی می‌شود.

در کتب لغت واژه اخلاق جمع خُلُق، و کلمه «خُلُق» به معنی سیرت و باطن، عادت، رویه و سبیه است، در حالی که خُلُق، ظاهر و صورت رفتار است» (فرهنگ عمید، ص ۹۸). خُلُق شامل فضایل اخلاقی می‌باشد، یعنی رفتارهایی که رویکردی به سوی تعالی و کمال دارد، و عکس آن رذایل اخلاقی است، که آدمی را در جهت سقوط و انهدام سوق می‌دهد، در نتیجه صفات ناپسند و مخالف حالات فطری رفتار را نمایان می‌سازد. با توجه به توضیحات فوق، می‌توان گفت، برای شناخت صفات اخلاقی نیاز به دانش و تجاربی است، که درباره مراقبت رفتار و یا عدم کنترل روابط انسان بحث و گفتگو نماید. به عبارت دیگر، اخلاق علمی است که حالات درونی آدمی را که مصدر رفتار و کردار واقع می‌شود، تفسیر و تبیین می‌نماید. برای مثال صفات حسنه‌ای همچون سخاوت، شجاعت و یا رذایل اخلاقی مانند دناوت و پستی از جمله خصوصیات هستند، که در اعمال و رفتار آدمی قابل مشاهده و توصیف می‌باشند.

اساساً بخشی از صفات اخلاقی ریشه در وراثت دارند و از طریق ژنها توسط والدین و اجداد به انسان منتقل می‌شوند، که در صورت وجود زمینه‌های مساعد و ایجاد شرایط محیطی بروز می‌کنند، علاوه بر آن گاهی در اثر یادگیری و تکرار عمل به صورت رفتار عادی ظاهر می‌گردند، اما بحث مورد نظر ما، رفتارهای اخلاقی و صفات پسندیده‌ای هستند که تحت عنوان صفات فطری منشاء کمال انسانی واقع شده و در راستای ارزش‌های دینی به‌عنوان هنجارها و استانداردهای اخلاقی مطرح می‌شوند. حدیث معروف «كُلُّ مُوَلَّدٍ يُؤَلَّدُ عَلَي الْفِطْرَةِ» (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۳، ص ۱۸۰) بیانگر همه خلقیاتی است که حق تعالی فطرت بندگان را بر آن بنا فرموده است. با وجود آن اغلب هنجارها و استانداردهای رفتاری در فرهنگ‌های مختلف متفاوت هستند، و هریک از اقوام و ملل با توجه به فرهنگ مورد نظر خود، ارزش‌های خاصی را در ارتباطات و معاشرت‌ها معرفی می‌کنند.

در این بحث اشارات ما بر خصوصیات مثبت انسان با توجه به فرهنگ اخلاق اسلامی است، یعنی رفتارهایی که تابع اصول قرآنی بوده و آثار آن، امنیت، آرامش، صمیمیت و سایر رفتارهای نیک اخلاقی را هنگام ارتباط با دیگران، به همراه دارد.

۲-۱ اهمیت رفتارهای اخلاقی

در گذشته اصول و رفتارهای اخلاقی بیشتر از احکام و عقاید دینی و مذهبی و یا سنت‌ها و باورهای قومی نشأت می‌گرفت، همان اخلاقی که گاه در اثر افراط و تفریط، عملکردهای فرهنگی و اجتماعی خاص را پدید می‌آورد، در نتیجه با اهداف اصلی، فرسنگ‌ها فاصله داشت. گاهی اخلاص و خوش باوری‌های مردم مورد سوءاستفاده نامردمان قرار گرفته و آداب و رفتار جدید را جایگزین فرهنگ اصیل می‌نمود، و زمان دیگر نقش ویرانگرش چنان اثرات سویی بر پیکر تمدن‌ها وارد می‌ساخت، که نتایج شوم آن تا سالیان سال در رفتارهای مردم و ملت باقی می‌ماند.

نگاهی به تاریخ گذشته ملل و اقوام، حکایت از آن دارد که با وجود قدرت و اوج پیشرفت جوامع متمدن، نفوذ فساد اخلاقی و انحرافات مدیریتی، به راحتی زمینه‌های سقوط حکومت‌ها و نابودی انسان‌ها را فراهم ساخت، نمونه بارز آن، تمدن پیشرفته اندلس در جنوب اسپانیا است، یعنی زمانی که این منطقه به دست مسلمانان

فتح شد، مهد تمدن، علوم و فنون و اقتدار فرهنگ و حاکمیت اخلاق پسندیده بود، اما به تدریج ضمن نفوذ بیگانگان در خلق و خوی مردم و ترویج فساد اخلاقی در بین جوانان و بروز بی‌بندوباری‌ها و تطمیع زمامداران، زمینه‌های سقوط و افول مردمان آن دیار چنان فراهم کرد که همه رشادت‌ها و جوانمردی‌های جنگجویان فاتح آن سرزمین را یک‌سره به یغما برد.

بنابراین توجه بر استمرار و حفظ ارزش‌های رفتار اخلاقی که از اساسی‌ترین آداب ارتباطات انسانی در فرهنگ جامعه است، همواره باید تحت توجه و مراقبت قرار گیرد. زیرا وجود اخلاق حسنه در جامعه موجب صلح و آرامش، صفا و صمیمیت شده و برخوردهای خشن و اصطکاک‌آمیز را بین افراد به حداقل می‌رساند، در نتیجه آگاهی از اصول اخلاقی در ارتباطات ضروری بوده و مردم و ملت از طریق آن می‌توانند خود را به زیور اخلاق حسنه آراسته نمایند.

اهمیت رفتارهای پسندیده اخلاقی در جامعه به قدری است که ادیان الهی تأکید فراوانی بر آن نموده‌اند، از جمله، خداوند تبارک و تعالی خطاب به پیامبر عظیم الشان اسلام در مصحف شریف می‌فرماید: «ای پیامبر همانا رفتار نیک و عمل صالح تو بر پایه‌های محکم اخلاقی استوار است.»^۱

در جای دیگر می‌فرماید: «ای رسول خدا (ص) ما تو را به واسطه اخلاق خوبت، بشیر و ناصح برای مردم فرستادیم، پس آنان را به پاداش الهی مژده ده و از عواقب فساد اخلاقی آگاه ساز؛»^۲

رسول خدا (ص) به لحاظ رفتار پسندیده خود، در دل مردم چنان نفوذ می‌نمودند، که ایشان را همچون جان شیرین دوست می‌داشتند، حضرت بزرگترین الگو و نماد اخلاق و رفتاری برای انسان‌ها بوده و هستند، خداوند سبحان در این مورد می‌فرماید: «هرآینه وجود مبارک و رفتارهای پسندیده رسول اکرم (ص) برای شما الگوی حسنه است.»^۳

بنابراین مطالعه سیره و روش رفتار پیامبر بزرگوار اسلام (ص)، آموزه اخلاقی و درس زندگی در ارتباط با دیگران است، که لازم است تا از شخصیت این اسوه بزرگ تاریخ، بهره‌های شایسته برد.

۱. وَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ (قلم: ۴)

۲. وَ مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَ نَذِيرًا (سبا: ۲۸)

۳. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (احزاب: ۲۱)

انسان می‌تواند با مطالعه علم اخلاق و آگاهی از اهمیت آن، راه و روش نیکان و صالحان را برگزیند و آن را در رفتار خویش متجلی سازد، کاربرد این روش‌ها تعادل و تناسب رفتاری را در همه امور زندگی ایجاد خواهد نمود. مهم‌ترین اثرات برخورداری از رفتار پسندیده اخلاقی در ارتباط با دیگران عبارت است از:

- توجه به رضایت خالق یکتا و ناظر دانستن او بر اعمال خود در همه لحظات زندگی؛
- تعدیل خواسته‌ها؛
- احساس مسئولیت نسبت به اجرای قوانین و مقررات؛
- دوری از عیب‌جویی دیگران و پرهیز از ایجاد تفرقه و شرارت؛
- توجه به حقوق دیگران و عدم پایمال نمودن این حقوق؛
- صداقت در ارتباط با دیگران و حفظ اسرار مردم؛
- خیرخواهی، نیک اندیشی و صمیمیت با دیگران؛
- مدارا کردن با مردم، و تفاهم و سازگاری با آنان؛

۳-۱ راه‌های رسیدن به فضیلت‌های اخلاقی

ایمان به خدا: اولین گام برای رسیدن به فضیلت اخلاقی ایمان به خدا است. ایمانی ناشی از شعور و آگاهی که مظهر یاد و نام آفریننده مهربان باشد. زیرا نام و یاد خدا در انسان چنان آرامش و امنیتی ایجاد می‌کند که آدمی را از هرگونه تعلقات دنیایی رها ساخته و خود را در برابر خالق یکتا، فقیر و نیازمند احساس می‌کند، آنگاه در برابر عظمت و ربوبیتش، سر بندگی فرود آورده، فقط رضای او را می‌جوید و خالصانه به تسبیح، و پرستش وی پرداخته، و هر معبودی را به جز او وابسته و حقیر می‌شمرد و شایسته دل‌بستگی نمی‌بیند. در واقع ابعاد وجودیش برخالق یکتا تکیه دارد و مستقل از هر وابستگی و بی‌نیاز از تملق و یاوه‌گویی در امور دنیوی می‌شود.

۱-۳-۱ خودشناسی: یکی از مؤثرترین راه‌های نیل به کمال اخلاقی، خویش‌شناسی است. حضرت علی (ع) در بیان اهمیت این اصل مهم می‌فرماید: «خودشناسی برترین و سودمندترین دانش‌ها است»^۱ (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۱۶). زیرا انسان با آگاهی از توان و استعدادهای خود، می‌تواند آن را در مسیر صحیح

۱. مَعْرِفَةُ النَّفْسِ أَنْفَعُ الْمَعَارِفِ

بهره‌برداری قرار داده و نردبان کمال و انسانیت را طی نماید، رسول خدا (ص) زیباترین جمله را در این باب فرموده‌اند: «کسی که خویشتن را بشناسد، محققاً خدای خود را خواهد شناخت»^۱ (شیخ کلینی، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۱۵ و شیخ عباس قمی، ج ۱، ص ۴۱) در واقع خودشناسی مقدمه خداشناسی است، اما اشتغالات روزمره و نیازهای نامحدود دنیایی، چنان آدمی را محصور و مجذوب خود می‌کند، که متأسفانه نه تنها خویشتن، بلکه خدای خود را مورد غفلت و فراموشی قرار می‌دهد.

۲-۳-۱ کنترل نفس: از آنجا که انسان موجودی است، با رفتارهای پیچیده و ناشناخته، که تاکنون هیچ یک از علوم قادر به تبیین حقیقت وجودش نشده است، لذا کشف این حقایق از حوزه علم، کاری دور از انتظار می‌باشد. اما این موجود فکور با اندیشه و وجدان بیدار خود می‌تواند اعمال و رفتارش را چنان نظام بخشد که با تکیه بر پشتوانه محکم و استوار الهی، به مهار نفس سرکش خویش و کنترل تمنیات نامحدودش پردازد و در همه حال خدای مهربان را ناظر و شاهد اعمال خویش بداند، و در مسیر رشد و تکامل گام برداشته و با احساس مسئولیت به دور از خودخواهی و خود محوری در کمال قناعت، رضای خدا را طلب کند، در این صورت به آرامش واقعی نایل خواهد آمد. قرآن کریم تنها راه وصول به این آرامش را برای مؤمنان ذکر و یاد خدا معرفی نموده و می‌فرماید: «آگاه باشید که تنها با یاد خدا دل آرام می‌گیرد»^۲ در نتیجه می‌توان گفت بندگان که به فضل الهی، در همه حال پروردگار خویش را ناظر و آگاه بر اعمال خود می‌دانند، آثار اطمینان و آرامش در چهره و رفتارشان مشاهده می‌شود.

۴-۱ انواع رفتار انسان از نظر دانشمندان

دانشمندان معتقدند، رفتار و عملکردهای انسان با توجه به منابع آن متنوعند؛ برخی از رفتارها آگاهانه و با خواست آدمی صورت می‌گیرد، تعدادی دیگر ناخودآگاه بوده و اراده انسان در کنترل آن دخالتی ندارد. (مان، روانشناسی عمومی، ۱۳۶۵)

۱. مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

۲. الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (رعد: ۲۸)

محسوس‌ترین این رفتارها عبارتند از:

۱-۴-۱ رفتارهای ارادی: رفتارهایی که عقل در بروز آن دخالت داشته و با میل و اراده، انتخاب می‌شود، مانند مطالعه ارادی کتاب مورد علاقه و یا انتخاب مقصدی معین برای سفر؛

۲-۴-۱ رفتارهای غریزی: از ویژگی‌های این رفتار عدم تأثیر یادگیری در بروز آن است، باید دانست گاهی رفتارهای غریزی به‌عنوان نیاز طبیعی سیری ناپذیرند، و برای تطمیع، زمان و مکان مفهوم ندارد، معمولاً این نیازها مشترک با حیوانات معرفی شده‌اند، مانند خوردن، آشامیدن، خوابیدن، تنفس و... که بقاء حیات انسان تأمین می‌شود.

۳-۴-۱ رفتارهای عادت‌ی: این رفتارها در اثر تکرار به‌صورت یک عادت نسبتاً پایدار ظهور یافته و به‌صورت تکیه کلام‌ها و یا تیک‌های عصبی نمایان می‌شوند، مانند تکرار برخی از کلمات و یا تکرار پی در پی عضوی از بدن، مانند به هم زدن مکرر پلک‌ها؛

۴-۴-۱ رفتارهای انعکاسی: منظور از رفتارهای انعکاسی آن است که بدون اراده انجام می‌شوند، مانند تنگ شدن مردمک چشم در برابر نور، این‌گونه رفتارها به‌طور طبیعی خارج از اراده فرد صورت می‌گیرد.

۵-۴-۱ رفتارهای فطری: انسان براساس نیازهای ذاتی و سرشتی خودخواهان انجام چنین رفتاری است، مانند کشف حقیقت یک ماجرا، و یا میل به صداقت و عبودیت؛

۶-۴-۱ رفتارهای عاطفی: شامل مجموعه رفتارهایی است که انجام آن به عامل یا محرک خارجی نیاز دارد و توأم با بروز احساسات بوده و با میل و رغبت همراه است، مانند رفتارهای محبت آمیز و یا ابراز خشم و تنفر؛

۷-۴-۱ رفتارهای اخلاقی: چنین رفتارهایی بر مبنای فطرت بدون توقع و انتظار، برای خدمت به نوع بشر انجام می‌گیرد، مانند احسان و نیکی، دستگیری از دیگران، فداکاری، ایثار و غیره؛ و یا آنکه به واسطه اختیار و آزادی در جهت خلاف آن صورت می‌پذیرد، مانند کلاهبرداری و دزدی؛ که همه اینها رفتارهای اخلاقی هستند، اما برخی از آنها در جهت انسانیت بوده، و عده‌ای دیگر براساس جهل و غفلت و صفات ددمشانه در جهت منفی می‌باشند.

در این مبحث به دلیل ارتباط موضوعی، فقط به شرح رفتارهای اخلاقی مثبت، مبتنی بر فضیلت‌های اخلاقی که سبب تعامل و روابط حسنه انسان با دیگران است، مطرح می‌شود.

۱-۵- هنجارها و استانداردهای اخلاقی

شیوه و رویه رفتار انسان در ارتباط با دیگران را اخلاق می‌گویند، به این دلیل در طول تاریخ بشر و در همه جوامع دنیا، چگونگی آن مورد بحث و گفتگو قرار گرفته، و صاحب‌نظران را بر آن داشته است، تا به تهیه و تدوین هنجارهای اخلاقی پردازند و براین اساس، کلیه جوامع و فرهنگ‌ها را ملزم و متعهد به رعایت اصول آن نمایند، یعنی رفتارهایی که در همه ملل و جوامع بشری تعریف شده و مفهوم یکسانی دارد، به عبارت دیگر استانداردهای اخلاقی، ارزش‌ها و معیارهای ویژه‌ای هستند که صفات مشترک اخلاقی مورد تأیید ملت‌ها را معرفی می‌کند. این ارزش‌ها شامل آداب و رسوم و مقرراتی است که تعامل افراد را در جوامع و مذاهب گوناگون دربر می‌گیرد، و به عنوان اساسی‌ترین اصل اخلاقی، وظایف افراد را هنگام ارتباط با سایرین در هر زمان و مکان، و یا در هر مکتب و آیین و نژاد به صورت شفاف مشخص می‌نماید.

طبق اعلامیه جهانی حقوق بشر و براساس توصیه‌های مندرج در دستور کار اعلامیه ریو^۱ مرتبط با فرهنگ گردشگری، اصول و مقرراتی را که توسط گردشگران هنگام سفر به کشورهای دیگر، باید رعایت شود، تدوین و مورد تأکید قرار داده‌اند. مهم‌ترین نکات این اصول که مورد تأیید کشورهای عضو می‌باشد، عبارت است از:

- احترام به همگان و عدم خشونت به کسی؛
 - همبستگی و رعایت نظم، و برقراری روابط صحیح اقتصادی با دیگران؛
 - صداقت در برخورد با مردم و چشم‌پوشی از نقاط ضعف آنان؛
 - رعایت حقوق دیگران با در نظر گرفتن تساوی حقوق زن و مرد؛
 - حفظ حقوق کودکان و سالخوردگان» (سازمان ایرانگردی و جهانگردی، ۱۳۸۰).
- با توجه به اصول فوق می‌توان گفت: هنجارهای اخلاقی شامل رفتارها و عملکردهایی است که در آمد و شدها، و معاشرت با مردم، چه در داخل کشور و یا در

۱. این اعلامیه در ریودوژانیرو، در کشور برزیل تنظیم و تصویب شده است.

سطوح بین‌المللی، باید توسط جوامع رعایت و نسبت به قوانین آن احساس مسئولیت شود. در نتیجه این صنعت می‌تواند ضمن برقراری روابط دوستانه با اقوام و ملل گوناگون، جدای از مسائل نژادی، رنگ، دین و اعتقادات مذهبی، با احترام به فرهنگ‌ها و ملاحظه شیوه‌های مختلف زندگی، عاملی برای صلح، دوستی و درک متقابل ملل به حساب آید.

۱-۶ رابطه فرهنگ و ارتباطات در سفر

با توجه به اشاراتی که در بحث اخلاق گفته شد، لازم است مطالبی هرچند کوتاه درباره فرهنگ و نقش آن در ارتباطات نیز تشریح شود.

فرهنگ^۱ به معنی مجموعه آداب و رسوم متداول یک قوم، شهر و یا کشور است. در لغت‌نامه وبستر^۲ آمده است: «فرهنگ الگوی پیچیده‌ای از عادات و رفتارهای ویژه یک گروه اجتماعی است». بنابراین چنین الگویی دارای ابعاد گوناگون مادی و معنوی بوده و منطبق با نیازهای فردی و جامعه طراحی می‌شود.

«بعد مادی فرهنگ، شامل اشیاء و پدیده‌هایی است، که فرد بنا بر نیازها و تمایلات خود آنها را بر می‌گزیند، مانند انتخاب لباس، رنگ و تزئینات؛ در بعد معنوی، فرهنگ شامل افکار و عقایدی است که طی آن شیوه‌های رفتاری و برخوردهای عاطفی، اخلاقی، اجتماعی انسان شکل می‌گیرد، مانند آداب و رسوم، و مقررات رفتاری و انتخاب روش‌هایی برای زندگی» (شالچیان، ۱۳۷۳، ص ۱۴).

اگر در انتخاب روش‌ها، ملاک‌های عقیدتی و مذهبی مطرح شود، در این صورت آیین‌نامه‌ها و قوانین، بر فرهنگ دینی و غیردینی اشاره دارد، که در این فصل، مقصود ما فرهنگ دینی و اسلامی بوده و سعی بر بحث و گفتگو حول محور آن می‌باشد.

از سوی دیگر فرهنگ حاکم بر موقعیت جامعه، مستقیماً بر روابط انسان‌ها تأثیر می‌گذارد. مطالب اخلاقی مرتبط با ارتباطات، نیز توجه به این نکته دارد، زیرا هر نوع آداب و سنتی خود متأثر از فرهنگ قومی، ملی، مذهبی و موقعیت‌های جغرافیایی و بومی است، لذا از آنجا که انسان به حکم انسانیت، ناگزیر از پیوند و ارتباط با محیط و اطرافیان خود می‌باشد و از این طریق نیازهای مادی و معنوی خود را تأمین می‌کند، در

نتیجه همان‌گونه که فلاسفه گفته‌اند، در حوزه اخلاق «سه نوع پیوند در ارتباطات به وجود خواهد آمد» (سادات، ۱۳۸۸، ص. ۴۹) که اجمالاً به شرح آنها پرداخته می‌شود.

- ارتباط با خدا؛

- ارتباط با خود؛

- ارتباط با جامعه؛

۱-۶-۱ ارتباط با خدا: انسان همواره در درون خود احساسی از نقطه اتکاء به

موجودی قدرتمند لایزال دارد که در همه حال وی راحمیت نموده و خواهان سعادت و نیکبختی او است. این قادر مطلق و پشتوانه قدیر، همان خداوند یکتای بی‌همتا است، که نعمت‌ها را از روی رحمانیت به عام و خاص عطا فرموده و طریق هدایت را با کتاب و شریعت به انسان معرفی فرموده است. بنابراین درک این حقیقت، تکالیفی را متوجه آدمی می‌نماید که زمینه‌ساز ارتباط صحیح با دیگران خواهد شد. حضرت امام صادق (ع) این تکالیف را به‌عنوان هفت اصل از وظایف اصلی انسان معرفی فرموده‌اند؛ این اصول عبارت‌اند از: «ادای حق حضرت باری تعالی، حفظ حدود الهی، شکر عطایای او، راضی به قضاء الهی، صبر بر بلاها، بزرگ شمردن حرمت او، اشتیاق ملاقات او»^۱ (مصباح‌الشریعه، ص ۵۰) در ذیل ترجمه و شرح مختصری از هریک از اصول فوق تبیین می‌شود.

- اصل اداء حق خداوند: یعنی به‌جای آوردن حق الله که همان عدم کفران و ضایع نکردن نعمات الهی و نیز عدم شرک ورزیدن به ذات اقدس یگانه اوست، براساس این اصل، طریق بندگی، اطاعت از فرامین الهی و پرهیز از گناهان مورد بحث و نظر خواهد بود.

- اصل حفظ حدود الهی: التزام به رعایت و حفظ حدود و مرزهای خداوند؛ در مفهوم این اصل می‌گنجد، یعنی عمل به واجبات و ترک محرمات و رعایت حدود الهی، که سرپیچی از این اصل، انسان را مستوجب عقاب خواهد نمود.

- اصل شکر بر عطایای الهی: این اصل به معنی سپاس نعمت‌های خداوند است، قرآن کریم در این مورد می‌فرماید: «اگر شکرگزار باشید، نعمت‌های خداوند برای شما افزون خواهد شد و اگر نعمت‌ها را نادیده بگیرید، محققاً برای کفر و ناسپاسی،

۱. أَلَدَاءُ حَقِّهِ، أَلْحِفْظُ حَدِّهِ، أَلْشُّكْرُ عَطَائِهِ، الرِّضَاءُ بِقَضَائِهِ، الصَّبْرُ عَلَيِّ بَلَائِهِ، التَّعْظِيمُ حُرْمَتِهِ وَ الشُّوقُ إِلَيْهِ

عذاب خداوند سخت و دشوار می‌باشد.^۱ در جای دیگر می‌فرماید: «ما راه را به وسیله انبیاء خود به شما نمایانیدیم خواه شکرگزار باشید یا حقیقت را کتمان کنید.»^۲ باید دانست شکر نعمت صرفاً از طریق بیان و الفاظ صورت نمی‌پذیرد، بلکه بهره‌مندی از نعمات الهی در مسیر قابلیت‌های آن، برای رضای خدا شکر است، که شکر عملی نامیده می‌شود.

- **اصل رضاء به قضاء الهی:** رضایت بر مصائب و مشکلات، و تسلیم حق شدن به آنچه که خداوند متعال مقدر فرموده است از مفاهیم این اصل می‌باشد، و آن زمانی است که انسان از اتفاقات و حوادث الهی، بی‌قراری و ناسپاسی ننموده و با فروتنی و سعه صدر، به جای هراعتراضی، صبور باشد. این حالت، موجب آرامش و اطمینان قلبی خواهد شد.

آرامش قلبی برای انسان این آمادگی را ایجاد می‌کند که در برابر آزمایشات الهی با کمال متانت و صبر، مشکلات را تحمل، و به قضاء الهی و اتفاقات دنیایی راضی و به خیر و صلاح آن مطمئن باشد، بنابراین همواره از زندگی دنیا خرسند و نسبت به نتایج آن اطمینان خواهد داشت.

- **اصل صبر بر بلایا:** صبر و بردباری هنگام بروز بلایا نشان ایمان انسان است که سبب پاداش معنوی و اجر اخروی می‌گردد. لذا در قرآن آمده است: «بی‌تردید خداوند به بردباران پاداش بی‌حساب عنایت خواهد فرمود.»^۳

مؤمنین معتقدند آنچه که بر بندگان خدا نازل می‌شود از روی حکمت و مصلحت است. رسول خدا (ص) فرموده‌اند: «صبر سه قسم است، صبر در مصیبت، صبر بر طاعت، صبر بر معصیت» (سادات، ۱۳۸۸، ص ۵۳) پرهیز از گناهان و معاصی عالی‌ترین نوع و بالاترین درجه صبر است، که فقط مؤمنان تاب و توان خویشتن‌داری از ارتکاب به گناه در برابر لذات زودگذر دنیا را دارند.

- **اصل تعظیم حرمت خداوند:** یعنی حفظ حرمت خداوند و عظیم شمردن بارگاه ملکوتی او از طریق پرهیز از گناهان، این حالت نیاز به آن دارد که انسان در هر

۱. لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ إِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ (ابراهیم: ۷)

۲. إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَ إِمَّا كَفُورًا (انسان: ۳)

۳. إِنَّمَا يُوفِي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (زمر: ۱۰)

لحظه از لحظات زندگی خود، خدا را ناظر اعمالش بداند و عظمت و قدرت بی‌انتهای او را حمد و تکریم کند. در قرآن مجید خداوند سبحان می‌فرماید: «چرا به شکوه و عظمت پروردگارتان امید ندارید درحالی که شما را گوناگون آفریده است».^۱ (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۳۹، صص ۱۷۵-۱۷۷). وقار یعنی عظمت و رجاء به معنی امید، که مطلق اعتقاد است و اطوار جمع طور به مفهوم احوال، و در مجموع باید گفت، مفهوم آیه پریشی است که خداوند متعال می‌فرماید، آیا شما از ثبات و ربوبیت خالق خود مأیوس هستید؟ در حالی که او شما را به احوال گوناگون و متنوع خلق کرده، پس مدبر امور خود او است.

— اصل شوق لقاء الهی: این اصل به معنی اشتیاق دیدار خدا است، که ناشی از ایمان و یقین و باور قلبی بوده، و از صفات حمیده مؤمنان می‌باشد، زیرا نشانه دوستی و حب ذات اقدس حضرت حق در فطرت انسان نهفته شده است، عشق به خداوند متعال و اشتیاق ملاقات باری تعالی، دل را از تاریکی و تباهی و تعلقات دنیایی می‌رهاند و به زندگی و آرمان‌هایش امید و مفهوم می‌بخشد.

۱-۲-۶ ارتباط با خود: انسان هنگام ارتباط با خدا، خویشتن واقعی خود را که پرتوی از صفات پاک و مقدس الهی است، باز می‌یابد و هرچه بیشتر به ذکر و یاد خدا مشغول شود، به همان نسبت با ماهیت خود بیشتر آشنا خواهد شد. آشنایی با خود نخستین گام موفقیت در خداشناسی است. از حضرت علی (ع) نقل شده است که فرمودند: «خودشناسی برترین و سودمندترین دانش‌ها است».^۲ (غررالحکم، لفظ شکر، فصل ۴۰)

انسان به کمک شناخت و آگاهی از قوا و استعداد خویش، و نیز تفکر درباره همه نعمت‌های الهی که به وی ارزانی شده است، بهتر منعم خود را شکر و ستایش خواهد کرد، و در نتیجه توانایی‌هایش را در جهت رضای خدا به کار خواهد برد. از این روی شناخت نفس در خودشناسی از اهمیت فراوانی برخوردار می‌باشد، اگر چه این شناخت به طور کامل محال است.

به طور کلی انسان در ارتباط با خویشتن خود، به دو مفهوم باید توجه کند: اول خود واقعی، سپس خود مجازی؛

۱. مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا، وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا (نوح: ۱۳، ۱۴)

۲. مَعْرِفَةُ النَّفْسِ أَنْفَعُ الْمَعَارِفِ